

Ο Γρηγόριος Ξενόπουλος (1867-1951) δεν έχει ανάγλυφη συστάσεων. Γεννημένος στην Κωνσταντινούπολη, από πατέρα Ζακυνθινό, πελοποννησιακής καταγωγής, και μητέρα Φαναριώτισσα, μεγαλωμένος από τη βρεφική ως την εφηβική του ηλικία στη Ζάκυνθο, φοιτητής της Φυσικομαθηματικής από το 1883 – χωρίς ποτέ να πάρει πτυχίο. Από το πρώτο έτος των σπουδών του στράφηκε προς ενασχολήσεις που θα χαρακτήρισουν την υπόλοιπη ζωή του. Άρχισε να εκδίδει το μυθιστόρημα *Τα θαύματα του διαβόλου* σε φυλλάδια, ώστε με τις εισπράξεις κάθε φυλλαδίου να τυπώνει το επόμενο. Υπέβαλε στον 6' διαγωνισμό της Εστίας (1884), «Το Ελληνικού Αγώνος το τριακοσιάδραχμον έπαθλον», και ξιφούλκησε εναντίον της επιτροπής για τη μη δράδευσή του. Δημοσίευσε άρθρα, μελέτες, διηγήματα σε διάφορα περιοδικά και εφημερίδες (*Εστία*, *Άστυ*). Υπήρξε συνεργάτης του περιοδικού *Εκλεκτά Μυθιστορήματα*, μεταφράζοντας από τα γαλλικά και γράφοντας μυθιστόρημα σε συνέχειες. Ανακάλυψε τον Νικόλαο Επισκοπόπουλο και πρωτοπαρουσίασε τον Ίψεν στην Ελλάδα το 1893. Διαδέχτηκε τον Δροσίνη στη διεύθυνση της *Εικονογραφημένης Εστίας* (1894-95) παρουσιάζοντας αρκετούς νέους ποιητές και πεζογράφους (Παπαντωνίου, Γρυπάρης, Λάμπρος Πορφύρας). Το 1895 γράφει το θεατρικό έργο *Ο Ψυχοπατέρας* «μια αθηναϊκή κομεντί σ' εντελώς δημοτική γλώσσα». Από το 1896 ανέλαβε αρχισυντάκτης του περιοδικού *Η Διάπλασις των Παίδων*.

Κατά συνέπεια στα πρώτα 33 χρόνια του, δηλ. στα τελευταία 33 του 19ου αιώνα, ο Ξενόπουλος έχει χαράξει τις κατευθυντήριες γραμμές της ζωής και του έργου του: έχει ενστερνιστεί τα δόγματα του νατουραλισμού και του θετικισμού που πιστεύει ότι είναι απαραίτητα για να αποκαταστήσουν η πεζογραφία και το θέατρο τη σχέση τους με τη ζωή, και έχει αποφασίσει συνειδητά να ζήσει από την πένα του. Που σημαίνει ότι την φυσική του κλίση στην πολυγραφία τη συνδύασε με έναν εκπληκτικά οργανωμένο επαγγελματισμό, με όσα καλά και κακά συνεπάγεται αυτό.

Γίνεται, όπως γράφει κάπως δραματικά ο Βλαχογιάννης, ένας «ακαταπόνητος πνευματικός διοικητής, που όλη του τη ζωή την πέρασε στο σκαμνί, με την πένα στο χέρι, κατάδικος ισοδύο της πνευματικής τυραννίας, που λέγονται Ελληνικά Γράμματα». Εργάζεται λοιπόν συστηματικά, δέκα με δώδεκα ώρες την ημέρα, στο θυρικό γραφειάκι της οδού Ευριπίδου 38 – που ανατινάχτηκε στα Δεκεμβριανά, με αποτέλεσμα να καταστραφεί το αρχείο του, όπως και το αρχείο της *Διαπλάσεως* – γράφοντας διηγήματα, μυθιστορήματα, άρθρα, κριτικές, χρονογραφήματα, θεατρικά έργα, επιστολές. Μάχεται για το έργο του, επιδιώκει διακρίσεις, παίρνει μετά από αρκετό θόρυβο το Αριστείο Γραμμάτων, βραβεύεται από την Ακαδημία για το *Πλούσιοι και Φτωχοί*, εκδίδει το 1927 τη *Νέα Εστία*, το μακροβιότερο λογοτεχνικό περιοδικό, που το διευθύνει έως το 1935, εκλέγεται ακαδημαϊκός το 1931 και πρωτοστατεί μαζί με τους Παλαμά, Καζαντζάκη και Σικελιανό στην ίδρυση της Εταιρείας Ελλήνων Λογοτεχνών (1934), της οποίας εφημέριος πρώτος πρόεδρος για μια τριετία.



Της
Γ. Φαρίνου-Μαλαματάρη *

Κάνοντας μια αποτίμηση της προσφοράς του το 1947, στο άρθρο του «Η ζωή μου σαν παραμύθι», παρουσιάζει τη συμβολή του στην πνευματική ζωή του τόπου σαν χρησμό που του έδωσε η Καλοκυρά, όταν δεκαεφτάχρονος φοιτητής στην Αθήνα κοιμήθηκε με το φιλόδοξο όνειρο να γίνει κάποτε ακαδημαϊκός: «Πρώτον να δημιουργήσεις νεοελληνικό αστικό μυθιστόρημα. Δεύτερο ν' αναμορφώσεις το Νεοελληνικό Θέατρο. Τρίτο, να πλάσης μιαν απλή λογοτεχνική γλώσσα, που να τη διαβάξει όλος ο κόσμος, κι όχι μόνο οι γραμματισμένοι όπως τη σημερινή. Τέταρτο, να εγκαταστήσεις μιαν αληθινή, δίκαιη, αμερόληπτη Κριτική. Και πέμπτο, να εργαστείς και σαν παιδαγωγός λογοτέχνης και να θεμελιώσεις, με τη γλώσσα που είπαμε, μια καινούρια παιδική λογοτεχνία». Ας δούμε αναλυτικότερα, με αντίστροφη σειρά, τι έκανε για να εκπληρώσει τον χρησμό.

Από το 1896 – που αναλαμβάνει την αρχισυνταξία – μέχρι και το 1947 ο Ξενόπουλος είναι ουσιαστικά η ψυχή του μακροβιότερου παιδικού περιοδικού *Η Διάπλασις των Παίδων*. «Αυτός – γράφει η Γεωργία Ταρσούλη – είναι η καλοκάγαθη κυρα-Μάρθα... αυτός ο αμύμητος Ανανάς... αυτός ο Φαίδων των «Επιστολών», και αυτός επίσης «Η αγαπητή Διάπλασις»». Αυτός, εξάλλου, ο μεταφραστής του Βερν, του Ντβαντέ, του Μαλό («Εν οικογενεία»). Αυτός αναλαμβάνει ακόμη και τη «σελίδωση», αυτός προτείνει τους διαφόρους διαγωνισμούς, τις «Κυριακές της Διαπλάσεως», αυτός εγκαθιστά, το 1910, την περίφημη «Σελίδα Συνεργασίας των Συνδρομητών», όπου δημοσιεύονταν κείμενα των νεαρών αναγνωστών ή απορρίπτονταν, ύστερα από εμπεριστατωμένη αλλά καλοκάγαθη κρίση του, κείμενα άλλων. Η «Σελίδα» αυτή, όπως οι διαγωνισμοί κ.ά., βοήθησαν τους νέους στην ελεύθερη ανταλλαγή απόψεων και στην ανάπτυξη των εκφραστικών τους δυνατοτήτων. Η πολιτική του περιοδικού σχετική με τη γλώσσα ήταν προοδευτικά συντηρητική-καθαρεύουσα με κάποια ανοίγματα στη «ζωντανή γλώσσα» μέχρι το 1917, οπότε εισάγεται η δημοτική, όπως και στο σχολείο.

Η διασημότερη συμβολή του Ξενόπουλου στη *Διάπλασιν* εί-

ΤΑ ΠΡΟΣΩΠΑ

Οι άνθρωποι που σημάδεψαν την κοινωνική και πνευματική ζωή του αιώνα που φεύγει, όπως τους σκιαγραφούν ειδικοί συνεργάτες των «ΝΕΩΝ»

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ-ΣΥΝΤΟΝΙΣΜΟΣ
Βασίλης Παναγιωτόπουλος



να οπωσδήποτε η στήλη «Αθηναϊκά Επιστολαί» – «ένα παιδικό χρονογράφημα κάθε δδομάδα» – που απευθύνεται προς ένα συγκεκριμένο ποιητικό και αριθμητικό κοινό είτε με αφορμή μια προσωπικότητα, ένα θέμα της ιστορίας, ένα περιστατικό της τρέχουσας επικαιρότητας, είτε για να απαντήσει σε απορίες ή ερωτήσεις αναγνωστών. Σκοπός του είναι να καλύψει μια μεγάλη ακτίνα θεμάτων, να «διαπλάσει» το κοινό αυτό μέσα από μια διαδικασία διαλόγου, ακολουθώντας πάντως μια συντηρητική γραμμή ή σπανιότερα αντιφάσκοντας στην προσπάθειά του να συμβιδώσει τα πράγματα ή να διατυπώσει τις

“
Η συζήτηση για τον ποιοτικό προσδιορισμό του μεγάλου αναγνωστικού κοινού σε συνδυασμό με την πολυγραφία και άρα την ευκολογραφία του συγγραφέα είναι προφανώς συζήτηση για το είδος της λογοτεχνίας που ασκεί ο Ξενόπουλος (υψηλή λογοτεχνία ή παραλογοτεχνία) και θέτει τόσο αισθητικά όσο και ηθικά ζητήματα. Έννοιες όπως «λαϊκός συγγραφέας», «διασκεδαστική τέχνη», «άσεμνο», «εμπορικοί και φιλολογικοί» επαναλαμβάνονται και επαναπροσδιορίζονται τόσο από τους κριτικούς όσο και από τον ίδιο τον συγγραφέα
”

μέχρι τα τελευταία χρόνια της ζωής του. Η έκδοση του περ. *Παναθηναία* (1900) υπήρξε καθοριστική για τη διηγηματογραφική («Έρως εσταυρωμένος/Στέλλα Βιολάντη», «Κόκκινος Βράχος») και για την κριτική παραγωγή του συγγραφέα. Εκτός από το «ιστορικό» άρθρο «Ένας ποιητής [Ο Κ. Καβάφης]» (στον

τόμ. Ζ', 1903-1904, 97-102), στο περιοδικό αυτό ο Ξενόπουλος δημοσίευσε για δώδεκα χρόνια αρκετές κριτικές μελέτες για νεοέλληνες συγγραφείς παλαιότερους (Λασκαράτος, Ροΐδης, Βικέλας) και συγχρόνους του (Πάυλος Νιρβάνας, Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης), Έλληνες και ξένους (Ίψεν, Στρίντμπεργκ). Οι κριτικές αυτές, μαζί με μερικά παλαιότερα άρθρα (π.χ. «Αι περί Ζολά προλήψεις») και με μερικά μεταγενέστερα, ορισμένα από τα οποία δημοσιεύτηκαν στον *Νουμά* (π.χ. «Το διήγημα και ο κ. Βουτυράς») – με τον οποίο ο Ξενόπουλος δρισκετόταν συνήθως σε αντιδικία για το γλωσσικό –, αντιπροσωπεύουν μερικές από τις καλύτερες στιγμές του «Τεχνικού της κριτικής», όπως τον αποκάλεσε ο Δημαράς: την ικανότητά του να προσεγγίζει τον άνθρωπο (προκειμένου για ανθρώπους που γνώρισε) και το έργο με αδρότητα, ευαισθησία, οξυδέρκεια, καλλιέργεια αλλά και την διεισδυτικότητα του ανθρώπου που γνωρίζει τα μυστικά της τέχνης του από μέσα. Είναι αυτονόητο ότι στις αμέτρητες κριτικές που έγραψε δεν εμψυχνεύσαν πάντοτε τα ίδια κριτήρια.

Είναι ενδιαφέρον να δει κανείς τους λόγους για τους οποίους μεταβάλλει γνώμη για έναν λογοτέχνη, τον τρόπο με τον οποίο αντιμετωπίζει τη νεοσύστατη Γενιά του '30 (είτε όταν την ψέγει αλλά κυρίως όταν την επαινεί), καθώς και την γενικότερη αδυναμία των «θεωρητικών» του κειμένων, η οποία οφείλεται στην προσπάθειά του να κατοχυρώσει την πρακτική του ως μυθιστοριογράφου και θεατρικού συγγραφέα και τη θέση του στον κανόνα της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας. Όπως η ποιότητα των *Παναθηναίων* στάθηκε ευεργετική για τον Ξενόπουλο κριτικό και διηγηματογράφο, έτσι και η συγκρότηση της «Νέας Σκηνης» από τον Χρηστομάνο (1901) συνέβαλε έστω και «αρηνητικά» στην ενασχόλησή του με το θέατρο. Στη «Νέα Σκηνη» ανέδρασε ο «Τρίτος» (1903) και γι' αυτήν γράφτηκε «Το μυστικό της Κοντέσσας Βαλέρινας» (1904) που παίχτηκε, χωρίς μεγάλη επιτυχία, με την Ευαγγελία Παρασκευοπούλου στον επώνυμο ρόλο. Η κριτική θεώρησε τον Ξενόπουλο καινοτόμο, διότι «πετούσε πάνω στην ελληνική σκηνή που την έπνιγαν ως τότε οι αρχαιοπρεπείς ψυχρές [έμμετρες] τραγωδίες... τα ξενικά, [και τα] κωμειδύλλια, ένα ξεστό κομμάτι ντόπιας ζωής».

Η έστω και σχετική αποτυχία του έργου αυτού, πάντως, έθεσε τον Ξενόπουλο απέναντι στο ερώτημα της σχέσης του με το κοινό. «*Η Τέχνη, κάθε Τέχνη μεσ' την ουσία της έχει και*

Γρηγόριος νόπουλος

Συγκίνησε
με τα έργα του,
επηρέασε με
την τέχνη του

το κοινωνικό να πούμε στοιχείο κι' ο τεχνίτης, κάθε τεχνίτης, που με τον ένα ή τον άλλο τρόπο δεν κατορθώνει να "επικοινωνήσει" με το εκλεκτότερο Κοινό της εποχής του, κάνει έργο ανώφελο, άγονο, άκαρπο... [Ετσι] σκέφτηκα πως ένας μικρός τεχνίτης, - που τρέφει όμως κι' αυτός κάποια ιδανικά κι έχει μια ευγενικά φιλοδοξία, όταν βλέπει πως δεν συνεννοείται καλά με το Κοινό του, δεν πρέπει να τ' απαρτά με την παράλογη αξίωση πως χρωστούσε ν' ανέβη μονάχο του, διαμιάς, αλλά να χαμηλώσει λίγο κι ο ίδιος, ως εκεί που χρειάζεται για να το φτάσει και να το σηκώσει... πώς ένα θεατρικός συγγραφέας... θα μπορούσε, χωρίς να βγει κι' από τα όρια της τέχνης του, να γράψει έργα ικανά να το τραβήξουν, να το συγκινήσουν, να το επηρεάσουν».

Η λύση δόθηκε (και η επιτυχία ήρθε) πέντε χρόνια μετά, κατά τη δεύτερη θεατρική του περίοδο (1908-1915) με τη «Φωτεινή Σάντρη» και τη «Στέλλα Βιολάντη» που παίχτηκαν από τον θίασο της Κυβέλης και της Μαρίκας Κοτοπούλη αντίστοιχα. Οι δύο αυτές κυρίες στάθηκαν σχεδόν μόνιμες πρωταγωνίστριες των έργων του Ξενόπουλου, ο οποίος πρωτοστάθηκε στην ελληνική σκηνή γράφοντας γύρω στα τριάντα θεατρικά έργα, πολλά από τα οποία προήλθαν από τα μυθιστορήματά του (το αντίστροφο είναι μάλλον σπάνιο). Έργα του όπως «Ο πειρασμός», «Το φίδιο του Λεδάιντε» (με τον Νίκο Πλέσσα), «Το μυστικό της κοντέσσας Βαλέραινας» (παίζεται τροποποιημένο το 1918 από την Κυβέλη και γνωρίζει τεράστια επιτυχία), «Φοιτηταί», «Ο ποπολάρος» παίζονται ακόμη και σήμερα, διότι εκτός των τεχνικών τους προτερημάτων (ο Ξενόπουλος είναι κύριος της σκηνικής οικονομίας και της σπιρτάδας του διαλόγου) «μας δίνουν μια ζωηρή, με πολύ χρώμα, αναπαράσταση μιας κοινωνίας που εξακολουθεί να κάνει την περιέργεια και το ενδιαφέρον μας... και γιατί η ηρεμία που την περιέβαλε και μέσα στην οποία το κάθε ιδιωτικό περιστατικό έπαιρνε διαστάσεις κοσμοϊστορικού γεγονότος, μαζί μας διασκεδάζει και κάπως μας συγκινεί» (Αλκης Θρύλος).

Αυτή η σχέση με το κοινό επανέρχεται και στην περίπτωση της πεζογραφίας. Το «κοινό» εδώ έχει δύο σημασίες: είτε είναι το «αγοραστικό κοινό», δηλ. αυτοί που θέλουν να έχουν ένα αριθμημένο αντίτυπο των *Διηγημάτων* (1901) του Ξενόπουλου με το όνομά τους κάτω από τον αριθμό και γι' αυτό προεγγράφονται



Ο Γρ. Ξενόπουλος με τον Αιμ. Βεάκη, τον Νότη Περγιάλη, την Άλκηστη Γάσπαρη, τη Μαίρη Λαλοπούλου και άλλους ηθοποιούς

με τέτοιο ζήλο που ο συγγραφέας καταφέρνει και να κερδίσει χρήματα και να εκδώσει και δεύτερο τόμο, είτε είναι οι αναγνώστες της εφημερίδας στην οποία ο Ξενόπουλος γράφει το ένα μετά το άλλο μυθιστόρημα σε συνέχειες.

Η αρχή έγινε από το Έθνος του Σπ. Νικολόπουλου, το 1913. Μέχρι το 1933 ο Ξενόπουλος δημοσίευσε στην εφημερίδα αυτή περισσότερα από τριάντα μυθιστορήματα, ενώ από την ίδια χρονιά συνέχισε την ίδια πρακτική ως το 1945 στα *Αθηναϊκά Νέα* (που τη χρονιά εκείνη μετονομάστηκαν σε *Νέα*) δημοσιεύοντας έναν αντίστοιχο περίπου αριθμό μυθιστορημάτων. Ενδιάμεσα ο συγγραφέας δημοσίευσε ενάριθμο μυθιστορήματα και σε άλλες εφημερίδες είτε σε λαϊκά περιοδικά, όπως το *Διάβασέ με*.

Η υπόθεσή τους είναι κυρίως ερωτική και διαδραματίζεται είτε στη Ζάκυνθο με τη δενιτοκρατική δομή είτε στην αναπτυσσόμενη Αθήνα. Η συζήτηση για τον ποιοτικό προσδιορισμό του μεγάλου αναγνωστικού κοινού σε συνδυασμό με την πολυγραφία και άρα την ευκολογραφία του συγγραφέα είναι προφανώς συζήτηση για το είδος της λογοτεχνίας που ασκεί ο Ξενόπουλος (υψηλή λογοτεχνία ή παραλογοτεχνία) και θέτει τόσο αισθητικά όσο και ηθικά ζητήματα. Έννοιες όπως «λαϊκός συγγραφέας», «διασκεδαστική τέχνη», «άσεμνο», «εμπορικών και φιλολογικών» επαναλαμβάνονται και επαναπροσδιορίζονται τόσο από τους κριτικούς όσο και από τον ίδιο τον συγγραφέα.

Τσως σήμερα να μπορούμε - τηλεγραφικά - να πούμε ότι ο Ξενόπουλος διαδόθηκε και διαδίδεται α) διότι ήταν ένας άνθρωπος που ήξερε να γράφει («κατείχε το *metier* του» θα πει ο Νιρδάνας) σε μια εν τέλει «νοικοκυρεμένη και καθόλου επιδεικτική δημοτική» κατά τον Καραντώνη και β) διότι με τη «μοναδική μνήμη του, οπτική, ακουστική, μηχανική και κριτική» και την «ασυνδυαστική φαντασία του» (Τέλλος Άγρας) κατόρθωσε να αναπαρά-

στήσει τον αστικό (με όλα τα παραλάδια του) κόσμο της εποχής του, παρουσιάζοντας μεν τα προβλήματα αλλά χωρίς να θίγει τις παγιωμένες δομές της υπάρχουσας κατάστασης και την καθιερωμένη στάση των αναγνωστών του απέναντι στους θεσμούς και την εξουσία στη σχέση της με τα προσωπικά συναισθήματα.

“ Η διασημότερη συμβολή του Ξενόπουλου στη “Διάπλαση” είναι οπωσδήποτε η στήλη “Αθηναϊκά Επιστολά” - “ένα παιδικό χρονογράφημα κάθε βδομάδα” - που απευθύνεται προς ένα συγκεκριμένο ποιοτικά και αριθμητικά κοινό είτε με αφορμή μια προσωπικότητα, ένα θέμα της ιστορίας, ένα περιστατικό της τρέχουσας επικαιρότητας, είτε για να απαντήσει σε απορίες ή ερωτήσεις αναγνωστών. Σκοπός του είναι να καλύψει μια μεγάλη ακτίνα θεμάτων, να “διαπλάσει” το κοινό αυτό μέσα από μια διαδικασία διαλόγου

” Η έκδοση της Βιβλιογραφίας αυτής, εν όψει μάλιστα του 2001, οπότε θα γιορταστούν τα πενήντα χρόνια από τον θάνατο του Ξενόπουλου.

Η Γεωργία Φαρίνου - Μαλαματάρη είναι αναπληρώτρια καθηγήτρια στο Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο της Θεσσαλονίκης



Σχέδιο με μολύβι του Γρ. Ξενόπουλου (Ελένη Φέσσα - Εμμανουήλ: Η Αρχιτεκτονική του Νεοελληνικού Θεάτρου 1720-1940)



Γελοιογραφία αθηναϊκής εφημερίδας για την πρώτη αποτυχημένη απόπειρα του Ξενόπουλου να μπει στην Ακαδημία Αθηνών (1931)



Με την ανατολή του 20ού αιώνα το ηθογραφικό διήγημα υποχωρεί στο κοινωνικό μυθιστόρημα. Ο Γρηγόριος Ξενόπουλος, ο Κ. Θεοτόκης και ο Κ. Χατζόπουλος αντιπροσωπεύουν τις κοινωνικές αναζητήσεις του ελληνικού νατουραλισμού. Στη φωτογραφία ο Γρηγόριος Ξενόπουλος σε νεαρή ηλικία



ΑΥΡΙΟ

Αλέξανδρος
Σβώλος